

УДК 94 (477) (051)

С 12

Інна САВЧУК

**РЕДАКЦІЙНА ПОЛІТИКА
МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО
В ЖУРНАЛІ «УКРАЇНА» (до 1918 р.)**

У статті висвітлено обставини створення журналу «Україна» та формування основних принципів його редакційної політики. На підставі комплексу джерел проаналізовано особливості редакційної діяльності М. Грушевського, його взаємини зі співробітниками часопису. Зроблено висновок, що редакційна політика журналу «Україна» була зорієнтована на висвітлення широкої палітри проблем у галузі українознавства і здійснення критичного огляду історіографічної продукції.

***Ключові слова:** журнал «Україна», Українське Наукове Товариство, українська історіографія, редакційна політика.*

Постановка проблеми. В історії української видавничої справи першої третини ХХ ст. залишається ще багато малодосліджених сторінок. До таких належить і видавничо-редакційна діяльність М. Грушевського в журналі «Україна», що була одним з основних напрямів його суспільно-політичної праці. Створений у 1914 р. як фаховий періодичний орган Українського Наукового Товариства (далі – УНТ), часопис був впливовим чинником національного історіографічного дискурсу. Також він став вагомим консолідаційним чинником у житті української інтелігенції першої третини ХХ ст. Журнал, який виходив в умовах царського режиму, демократичної революції та радянської дійсності, активно пропагував на своїх

сторінках вироблену головним редактором концепцію української національної історії [1, 5]. Актуальним завданням на сьогодні є осмислення редакційної політики часопису, а саме визначення мотивів заснування та особливостей становлення журналу, його ідейної концепції, організаційних принципів функціонування в умовах царської цензури та української революції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На сучасному етапі грушевськознавчих досліджень вже написано чимало праць, присвячених науково-організаційній праці М. Грушевського. Однак питання про його редакційно-видавничу діяльність дослідники практично не порушували, розглядаючи її у більш широкому контексті тогочасного культурного життя Наддніпрянщини. Для прикладу назвемо праці Д. Дорошенка [6], А. Жуковського [7], Р. Пирого [12] та О. Юркової [17]. Надалі практично незнаною залишається проблема редакційно-видавничої діяльності журналу «Україна» у 1914 – 1918 рр.

Метою статті є комплексне дослідження редакційної діяльності М. Грушевського в часописі «Україна».

Стрижневою проблемою характеристики часопису «Україна» як періодичного видання є аналіз його редакційно-видавничої політики, що дає можливість з'ясувати місце видання в тогочасному науковому русі. Для цього необхідно визначити мотиви заснування та особливості становлення журналу, його концепцію, організаційні принципи функціонування, а також схарактеризувати рубрикаційну структуру.

Обґрунтовуючи історіографічну мотивацію створення часопису «Україна», у 1914 р. М. Грушевський писав: «Відчуваючи потребу такого наукового журналу, присвяченого українознавству [...], який держав би свого читача в курсі поступів українознавства [...], УНТ задумало зазначити нинішній ювілейний рік українського культурного життя спробою такого видання у формі наукового тримісячника» [1, 6]. Реалізацію видавничих планів «України» було розпочато восени 1913 р. та приурочено до столітнього ювілею від дня народження Тараса Шевченка.

З початком видання часопису М. Грушевський зіткнувся з багатьма проблемами. Він усвідомлював складність розгортання редак-

ційно-видавничої роботи, зокрема, через відсутність політичної стабільності, брак необхідних кадрів тощо. Зважаючи на сказане, йому довелося самотійно розв'язувати проблему кадрового забезпечення діяльності «України», організовувати роботу редакції журналу, запрошувати нових співробітників та авторів. Перший видавничий план журналу на 1914 р. був ухвалений на одному із засідань Ради УНТ в лютому 1913 р. [1, 5]. Тоді ж було затверджено склад редакційної колегії. Відповідальним редактором обрано К. Михальчука, а першим секретарем призначено Д. Дорошенка. Останній очолив також технічну редакцію, котра займалася виготовленням і правкою коректур [I, арк. 5 – 9]. Уже у лютому 1914 р. вийшла перша книга «України» під загальним керівництвом голови Товариства М. Грушевського і за безпосередньої участі Ф. Корша, О. Левицького та О. Шахматова, про що вказувалося на титульній сторінці видання. Протягом 1914 р. побачили світ 4 книги «України», кожна обсягом у 10 аркушів [I, арк. 6].

За первісним задумом редакції, часопис мав науково-популярний характер і призначався для широкого кола читачів [6, 160]. Можна з упевненістю сказати, що «Україна» – це видання поліфонічне, багатопрофільне, в якому органічно поєднуються статті й розвідки на історичну тематику, що часто супроводжувалися публікацією важливих документів.

Від початків існування часопис охоплював широкий діапазон історичних дисциплін та сповідував різновекторність напрямів наукових досліджень. Варто наголосити, що успіх «України» значною мірою залежав від самовідданої і невтомної роботи М. Грушевського [V, арк. 43]. Він особисто переглядав і здійснював кінцеву редакцію усіх матеріалів журналу, переймався проблемою вчасної сплати авторських гонорарів, домовлявся з друкарнею, заглядав до бухгалтерії, пильнував рахунки редакції, розв'язував кадрові питання, а також підбирав авторів і навіть технічних співробітників друкарні, які видавали часопис. Сприяв цьому, з одного боку, значний видавничий досвід ученого, з іншого – добре підібраний колектив співробітників і авторів, що забезпечувало своєчасність наповнення

видавничого портфеля [4, 182 – 183]. Оскільки провідна роль у виданні часопису належала М. Грушевському, який визначав науково-громадське обличчя журналу та його ідейне спрямування, значно менше в історіографії відомий склад редколегії, розподіл повноважень серед її членів [7, 8]. Так, відповідальним редактором був обраний К. Михальчук, а після його смерті у 1914 р. цю посаду обійняв О. Шрамченко. В одному з протоколів засідань Ради УНТ від 7 лютого 1915 р. йшлося, що О. Шрамченко з невідомих причин відмовився виконувати обов'язки відповідального редактора і цю посаду було віддано В. Леонтовичу [1, арк. 73].

М. Грушевський задекларував прагнення охопити на шпальтах часопису увесь загаль української історіографічної продукції. Показовими у цьому плані були зусилля самого редактора, спрямовані на виконання задекларованого постулату. Вчений амбіційно намагався знайти для журналу найкращих авторів і рецензентів. Яскравою ілюстрацією завзятості головного редактора є збережені листи, зокрема до Федора Вовка, Вадима Модзалевського, Івана Джиджори та багатьох інших авторів. Так, у листі до Ф. Вовка, датованому 1913 р., учений писав: «З нового року як Ви знаєте, наше Товариство приступить до видання наукового трьохмісячника українознавства, отже дуже просимо Вас до як ближшої і тіснішої участі в ньому, чи то статтями, чи то в відділі рецензій і хроніки» [8, 221]. З проханнями про співпрацю він звертався і до своїх учнів. Як приклад, наведемо уривок з листа до І. Джиджори: «Не прислали нічого до «України»: І кн[ижка] вже замкнена. Ладьте бодай на другу. Я б просив статтю на тему про поняття права Гетьманщини чи що, про яку ми говорили (меморіал Генерального судії?)» [9, 281].

Прикметно, що українські вчені зацікавлено відгукувалися на запрошення М. Грушевського, надсилаючи на адресу редакції власні напрацювання. Скажімо, у листі до професора львівський історик Богдан Барвінський писав: «Отсим маю честь переслати для часопису «Україна» бібліографію й хроніку. Бібліографія невеличка з огляду на страйк, який панував з початком сього року у друкарнях, через

що багато книг ще не вийшло [...]. Хроніка трохи більша, бо можна було дечого довідатись із щоденних часописів» [II, арк. 16].

Утім, не всі запрошені до участі у виданні журналу дослідники відгукувалися на пропозицію М. Грушевського. Деякі історики відмовлялися від постійної співпраці в «Україні», побоюючись переслідувань з боку царської адміністрації. В. Модзалевський з цього приводу у 1914 р. писав до М. Грушевського: «У зв'язку з моїм службовим становищем я не можу виступати в якості постійного співробітника [...], але замітки і невеликі статті я готовий вміщувати під псевдонімом, якщо звичайно для Вас це буде можливо, але при цьому прошу ні в якому разі не публікувати мого імені в числі співробітників, постійно приймаючих участь в «Україні»» [III, арк. 21 – 21 зв.].

М. Грушевський також активно залучав до співпраці в редакції і своїх колег з Москви, Петербурга, Праги та Варшави. Реєстр співробітників прикрасився такими відомими іменами, як Олексій Шахматов, Григорій Ільїнський, Карел Кадлец, Федір Корш та ін. Це було пов'язано, зокрема, з авторитетом головного редактора, знаного не лише у вітчизняних, але й у зарубіжних інтелектуальних колах, тому публікація в науковому журналі українознавства для багатьох була почесною. Свідченням активної діяльності М. Грушевського із залучення своїх знаних колег до співпраці в «Україні» є його листування. До прикладу, читаючи його листи до О. Шахматова, бачимо, що головний редактор неодноразово пропонував російському історикові підготувати статті та невеликі повідомлення для розділу «Хроніка» з приводу різноманітних наукових ювілеїв [10, 27 – 29]. Прихильно відгукнувся на запрошення М. Грушевського до співпраці в редакції також відомий російський історик В. М'якотін. В одному із листів головного редактора до російського колеги читаємо: «З нового року Наукове Товариство наше приступає до видання нового журналу, трьохмісячника «Україна», присвяченого українознавству [...]. Було б добре, якби Ви приймали участь в «Україні», приславши нам статті, замітки, рецензії» [IV, арк. 1].

Як згадував пізніше у своїх спогадах Д. Дорошенко з приводу формування редколегії «України», він, «за вказівкою Грушевського, розіслав багато листів з запросинами до співробітництва до різних учених Росії – чужих, але симпатизуючих з українством, так само й до своїх українців, про яких майже ніхто не знав, що вони причетні до української науки. Всі прихильно відгукнулися, бо всі знали працю Грушевського, і його ім'я мало в наукових сферах великий авторитет» [6, 161].

Назагал, залучення відомих представників української і зарубіжної гуманістики до співпраці в часописі свідчило, що М. Грушевський чітко усвідомлював: репутація журналу – в добре підбраному складі авторів [18, 403]. При цьому головний редактор особливо наголошував на необхідності залучати до участі в «Україні» дописувачів з Галичини, останнє мало засвідчити загальноукраїнський соборницький характер нового видання.

У процесі видання часопису усталилася його змістова структура, яка без суттєвих змін зберігалася протягом перших років існування і дещо змінилася лише в радянський час [16, 5]. «Україна» містила такі рубрики: «Статті», «Матеріали і замітки», «Критика, рецензії і обговорення», «Хроніка». Перша частина була присвячена публікаціям із соціальної, культурної і політичної історії, археології, мовознавства, економіки України. Наступна – призначалася для друку джерельних матеріалів з літературознавства, етнографії та архівних документів. Розділ «Критика, рецензії і обговорення» мав на меті знайомити читачів з найновішими публікаціями у царині українознавства. Остання рубрика «Хроніка» створювалася для забезпечення оперативного інформування про події наукового життя в Україні та за її межами. Окрім того, у 1914 р. (книга 4) була додана рубрика «Бібліографія», в якій робився реферативний огляд української і зарубіжної літератури в галузі історії. Оскільки огляди бібліографії подавалися без вказівки авторства, вважаємо, що вони формувалися спільними зусиллями редакційного колективу. Відомо, що в 1917–1918 рр. її постійними дописувачами були Павло Богацький, Олександр Мицюк, а також невідомий автор, що заховався за крипто-

німом О. О. [15, 135]. Впровадження бібліографічної рубрики стало відгуком на задекларовану потребу критико-інформаційного охоплення усього масиву історичної україніки. Тут відзначимо рефлексивно-історіографічний акцент усіх редагованих М. Грушевським періодичних видань, який полягав у наголошенні критико-бібліографічної складової, що було пов'язане з необхідністю знайомити громадськість із працями, які мали стосунок до українознавства.

Варто підкреслити, що становлення «України» відбувалося у складних умовах. На заваді висвітлення історичного минулого українських земель з перспективи національної науки ставали цензурні перепони, оскільки з оголошенням війни російський уряд запровадив військову цензуру і видав наказ про заборону видань українською мовою [13, 745; 14, 89]. До прикладу, 3 і 4 книги журналу за 1914 р. публікувалися з великими труднощами, оскільки підлягали цензурній перевірці і вийшли друком із запізненням тільки з дозволу військової цензури. Зазначимо, що часопис у той час видавала друкарня Другої київської друкарської спілки.

Наступного року редколегія планувала продовжувати видання «України» на попередніх умовах, про що свідчать матеріали протоколів УНТ [I, арк. 71 зв.]. Та цим планам не судилось здійснитися, оскільки на початку нового року за розпорядженням Головного начальника Київського військового округу цензура відкликала дозвіл на видання журналу українською мовою. Відмовившись публікувати книги «общерусской правописью», редакція вирішила перенести друк до Москви, де матеріали, підготовлені для «України», були видані під титулом «Українського Наукового Збірника» (2 томи – 1915 і 1916 рр.) [11, 81 – 85].

Як відомо, невтішною у ті роки була доля і головного редактора та ініціатора видання «України». Російська влада спочатку заарештувала М. Грушевського як «мазепинця» та «австрофіла», а наприкінці лютого 1915 р., після ув'язнення у Лук'янівській тюрмі, заслала спершу до Симбірська, згодом – до Казані та Москви. Перебуваючи на засланні, вчений особливо наполягав на важливості відновлення прав українського друкованого слова.

З початком 1917 року для «України» настав новий період, що був пов'язаний із початком національно-демократичної революції на українських теренах. Після лютневих революційних подій до Києва приїхав М. Грушевський. Повернувшись на Батьківщину, учений, попри шалену зайнятість державними справами, разом із членами Товариства на засіданні Ради УНТ 26 квітня 1917 р. ініціював рішення про відновлення «України» [1, арк. 88]. Зазначимо, що після Першої світової війни загальний занепад і руйнування позначилися також на видавничих справах Товариства. Навіть коли УНТ отримало власну друкарню, яку йому подарувала Українська Центральна Рада, важко було організувати видавництво, оскільки глибока економічна і технічна криза, а також дефіцит паперу гальмували працю, відтак затягувався друк вже складених книг [4, 185]. До прикладу, подвійна 1 – 2 книга за 1917 р. була закінчена у листопаді поточного року, а 3 – 4 книга побачила світ тільки у наступному [16, 5]. Книга 1 – 2 за 1918 р. вийшла друком аж у 1919 р. Участь у їхній підготовці разом з М. Грушевським брали також давні члени редакції – О. Грушевський, О. Левицький та О. Мочульський. Відомо також, що редакція підготувала наступний номер «України» за 1919 р. (1 – 2) і навіть встигла видрукувати половину матеріалу, але з невідомих причин число не вийшло в світ [4, 185]. Можемо припустити, що редколегія не мала можливості надрукувати його, оскільки папір було реквізовано, друкарню націоналізовано, а будь-яке приватне видання комуністична влада поставила поза законом.

Протягом 1917 – 1918 рр. друком вийшло три подвійні книги «України» обсягом майже 10 – 12 аркушів, тобто приблизно 400 друкованих сторінок [7, арк. 6]. Як і в попередній період, М. Грушевський намагався залучати до співпраці в редакції не лише дослідників з Наддніпрянщини, але й галицьких та зарубіжних учених, що, своєю чергою, мало підняти престиж «України» і наблизити її до світової наукової спільноти. Відзначимо, що майже без змін зберігалася рубрикаційна структура журналу, що була випрацьована в 1914 р. Вона складалася з чотирьох постійних рубрик – «Статті», «Матеріали і замітки», «Критика, рецензії і обговорення», «Хроніка»,

«Бібліографія» [16, 5]. Аналіз структури часопису дає підставу стверджувати, що редакція намагалася реалізувати загальну концепцію історико-наукового журналу, яку розробив М. Грушевський ще напередодні Першої світової війни.

Варто підкреслити, що з відновленням «України» у 1917 р. спостерігається суттєве зменшення кількості співробітників часопису, що було зумовлено суспільно-політичними подіями та наростанням революційної ситуації. М. Грушевський з цього приводу писав: «Революція потягла до політичної роботи всі культурні сили українського громадянства [...], тому мусіли на якийсь час відійти на другий план справи наукові, літературні та інші» [2, 6].

Якщо в 1914 р. загальна кількість дописувачів часопису становила 82 особи, то в 1917 р. їх число скоротилося до 46. Наростання революційної ситуації не поліпшило стану видавничої справи, і у 1918 р. редколегія «України» змогла підготувати лише одну подвійну книгу, яка побачила світ аж у 1919 р. Прикметно, що кількість співробітників часопису була стабільною і суттєво не різнилася, складаючи пересічно 42 особи.

Ще одним із важливих питань редакційної політики М. Грушевського було визначення тематичних пріоритетів журналу. Так, редакційна колегія часопису послідовно дотримувалися на шпальтах видання концепції національної історії та самобутності української нації. У проблемно-тематичному вимірі «Україна» в перший період свого існування (1914, 1917 – 1918 рр.) передовсім була сфокусована на дослідженні проблем давньоруської та козацької історії [7, 16], що пояснювалося потребою утвердити в історичній думці Російської імперії «український» погляд на ці визначальні для нашого минулого епохи.

Висновки. Отже, створений у 1914 р. під егідою УНТ журнал «Україна» був першим україномовним фаховим історичним виданням з універсальним змістовим наповненням на Наддніпрянщині. Він досить швидко отримав визнання наукової громадськості і в Україні, і за її межами, ставши виразником та головним інформаційним джерелом національної історіографії. Від початків свого існу-

вання журнал презентував високий науковий рівень опублікованих на його сторінках історичних досліджень та критичних матеріалів, чому сприяла чітка і послідовна редакційно-видавнича політика М. Грушевського. Завдяки цьому часопис «Україна» досить швидко став головним інформаційним джерелом національної історіографії, об'єднавши довкола себе найкращих представників української та зарубіжної історичної науки. М. Грушевський визначив чітку редакційну лінію нового журналу, що полягала в універсальності підходу до вивчення українознавчої проблематики. А головну мету діяльності «України» її редактор бачив у необхідності дослідження й переосмислення стрижневих проблем української історії. Визначений М. Грушевським курс для часопису виявився напрочуд ефективним, свідченням чого є його популярність у фаховому середовищі дослідників східноєвропейського минулого.

Перспективним напрямком подальшого вивчення проблеми є визначення особливостей редакційної політики часопису в наступний радянський період його функціонування.

Джерела та література

I. Інститут Рукопису НБУ імені В.І. Вернадського. – Ф. Х. Архів ВУАН. – Од. зб. 32919. Протоколи засідань Ради Українського Наукового Товариства в Києві 1907 – 1921 рр. – На 150 арк.

II. ЦДІА. – Ф. 1235. – Оп. 1. – Спр. 334. Листи Барвінського Б. – На 16 арк.

III. ЦДІА. – Ф. 1235. – Оп. 1. – Спр. 648. Листи Модзалевського В. – На 23 арк.

IV. Інститут російської літератури (Пушкинський дом), Спб., РАН Отдел рукописей. – Ф. 495. – Оп. 147. – Спр. 25. «Україна». Науковий трьохмісячник українознавства. – 3 л.

V. ЦДАВО України. – Ф. 166. – Оп. 2. – Спр. 995. Лист-клопотання до Наркомосу та Укрнауки з приводу видання журналу «Україна». – На 55 арк.

1. Від редакції // Україна. – 1914. – Кн. 1. – С. 5 – 6.

2. Від редакції // Україна. – 1917. – Кн. – 1 – 2. – С. 5 – 6.

3. Грушевський М. Автобіографія / Михайло Грушевський. – К. : б.в., 1926. – 31 с.

4. Грушевський О. «Українське Наукове Товариство в Києві» та «Історична Секція при Всеукраїнській Академії Наук» в рр. 1914 – 1923 / Олександр Грушевський // Україна. – 1924. – Кн. 4. – С. 180 – 188.

5. Гутковський В. Українська преса Наддніпрянщини в національно-культурному та державотворчому процесі (друга половина XIX – 1920-ті рр.) : дис. ... канд. істор. наук : 07.00.01 / Василь Гутковський. – Львів, 2002. – 201 с.

6. Дорошенко Д. Мої спомини про давнє минуле (1901 – 1914) / Дмитро Дорошенко. – Вінніпег, Манітоба, 1949. – 167 с.

7. Жуковський А. Михайло Грушевський і журнал «Україна» / Аркадій Жуковський // Український історик. – 1986. – № 1 – 2. – С. 5 – 20.

8. Листування Михайла Грушевського. Т. II / ред. Л. Винар ; упоряд. : Р. Майборода, В. Наулко, Г. Бурлака, І. Гирич. – Київ – Нью-Йорк – Париж – Львів – Торонто : УІТ, 2001. – 412 с. – Серія : Епістолярні джерела грушевськознавства.

9. Листування Михайла Грушевського. Т. IV / ред. Л. Винар ; упоряд. : С. Панькова, В. Пришляк. – Київ – Нью-Йорк : УІТ, ВД «Простір», 2008. – 552 с. – Серія : Епістолярні джерела грушевськознавства.

10. Макаров В. Листування М.С. Грушевського і О.О. Шахматова / В. Макаров // Український історичний журнал. – 1996. – № 6. – С. 25 – 38.

11. М. Т. Всеукраїнська Академія Наук України. Науковий трьохмісячник українознавства. Орган Історичної Секції Академії / під загальною редакцією голови Секції акад. М. Грушевського // ЛНВ. – 1925. – Т. 87. – Кн. 5. – С. 81 – 85.

12. Пиріг Р. Життя Михайла Грушевського : останнє десятиліття (1924 – 1934) / Руслан Пиріг. – К., 1993. – 200 с.

13. Полонська-Василенко Н. З моїх спогадів про М. Грушевського / Наталя Полонська-Василенко // Україна. – Париж, 1953. – Ч. 9. – С. 744 – 747.

14. Полонська-Василенко Н. Українська Академія Наук (нарис історії) : в 2 ч. – Ч. II. (1931 – 1941) / Наталя Полонська-Василенко. – Мюнхен, 1958. – 165 с. (Перевидана в Україні. – К. : Наук. думка, 1993).

15. Сірий Ю. З історії видавничої і книгарської справи в Україні / Юрій Сірий. – Прага : Видавництво Ю. Тищенка, 1940. – 231 с.

16. «Україна» науковий часопис українознавства (1907 – 1932) : покажчик змісту / Р. Майборода, В. Врублевський. – К., 1993. – 140 с.

17. Юркова О. «Україна» на історичному фронті : від наукового часопису українознавства до журналу циклу наук історичних / Оксана Юркова // Проблеми історії України : факти, судження, пошуки : міжвід. зб. наук. пр. – 2007. – Вип. 16 (2). – С. 327 – 355.

18. Ploky S. Unmaking Imperial Russia. Mykhailo Hrushevsky and the Writing of Ukrainian History / Serhii Ploky. – Toronto – Buffulo – London : University of Toronto Press, 2005. – 614 p.

Савчук Інна. Редакційна політика Михайла Грушевського в журналі «Україна» (до 1918 г.). В статті вивчені обставини створення журналу «Україна» і процес формування основних принципів його редакційної політики. На

основании комплекса документов проанализированы особенности редакционной деятельности М. Грушевского, его взаимоотношения с сотрудниками журнала. Сделан вывод, что редакционная политика журнала «Украина» была сориентирована на освещение широкой палитры украиноведческих проблем и осуществления критического обзора историографической продукции.

Ключевые слова: журнал «Украина», Украинское Научное Общество, украинская историография, редакционная политика.

Savchuk Inna. Mykhailo Hrushevsky's Editorial Policy in Magazine «Ukraine» (until 1918). The article dwells upon the circumstances of foundation of the magazine «Ukraine» and the formation of chief principles of its editorial policy. According to the system of sources, peculiarities of Mykhailo Hrushevsky's editorial activities and his relationships with colleagues of the periodical are analyzed. It has been concluded that the editorial policy of the magazine «Ukraine» was aimed at clearing up of various problems in branch of Ukrainian Studies and realizing of critical overview of historiographical works.

Keywords: magazine «Ukraine», Ukrainian Scientific Society, Ukrainian historiography, editorial policy.